

για την επιχειρηματολογία τους, το υψηλό επίπεδο της φιλοσοφικής τους προβληματικής και την αξιολογική τους σπουδαιότητα.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Χ. ΧΑΡΑΚΑΚΟΣ
ΑΘΗΝΑ

ΣΥΜΠΟΣΙΟ WITTGENSTEIN (ΡΕΘΥΜΝΟ, 15-17 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1989)

Με ευκαιρία τη διεθνώς εορταζόμενη συμπλήρωση εκατονταετίας από τη γέννηση του μεγάλου βιεννέζου φιλοσόφου Ludwig Wittgensten (1889-1951), ο Τομέας Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Κρήτης διοργάνωσε τριήμερο Συμπόσιο μελέτης και συζήτησης γύρω από τις θέσεις που ανέπτυξε ο αυστριακός διανοητής τόσο κατά την πρώιμη, όσο και κατά την ύστερη φάση της φιλοσοφικής του δραστηριότητας. Οι σύνεδροι που παρερεύθηκαν, υπήρξαν κατά την πλειοψηφία τους διδάκτορες και πανεπιστημιακοί καθηγητές από ολόκληρη σχεδόν την Ελλάδα, με αναγνωρισμένη συμβολή κατά το παρελθόν στη σπουδή της φιλοσοφίας του Wittgenstein.

Η έναρξη των εργασιών του Συμποσίου έγινε το απόγευμα της 15ης Δεκεμβρίου στο Αμφιθέατρο της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, με τον χαιρετισμό του Πρύτανη του Πανεπιστημίου, Καθηγητή κ. Δημητρίου Μαρκή, και την προσφώνηση της Διευθύντριας του Τομέα Φιλοσοφίας, Καθηγήτριας κ. Μυρτώς Δραγώνα-Μονάχου. Σ' αυτήν και στις επόμενες τέσσερις συνεδρίες, στις οποίες προήδρυσαν τα μέλη του Τομέα, ακολούθησε η παρουσίαση των ανακοινώσεων των συνέδρων, οι οποίες κάλυψαν ένα ευρύτατο φάσμα θεμάτων, σχετικών με τη μορφή, αλλά και τις επιδράσεις, τις απηχήσεις, τη γονιμότητα, τη μετεξέλιξη και τις προοπτικές, αν όχι και τις αδυναμίες του έργου του βιεννέζου φιλοσόφου.

Στην ανακοίνωσή της, με θέμα «Το πρόβλημα του αντικειμένου στο *Tratatus*», η Δρ Μαρία Βενιέρη έθιξε ένα πολυσυζητημένο πρόβλημα μεταφυσικής, σχετικό με την πρώιμη φιλοσοφία του Wittgenstein: τη φύση των απλών αντικειμένων που αντιστοιχούν στα απλά ονόματα και αποτελούν την ουσία του κόσμου. Αφού εξέθεσε τις απόψεις των σημαντικότερων ερμηνευτών, η ομιλήτρια επεκτάθηκε στη διερεύνηση των στοιχείων που ευνοούν τη ρεαλιστική ερμηνεία του *Tractatus*, και αιτιολόγησε την παρουσία του όλου ερμηνευτικού προβλήματος με αναφορά στην εγγενή αδυναμία του ίδιου του βιτγκενσταϊνικού έργου.

Η κ. Βάσω Κιντή με την ανακοίνωσή της, που είχε θέμα τη διάκριση μεταξύ «*Βλέπω (seeing)* και *βλέπω ως (seeing as)* στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*», επιχείρησε να κατανοήσει αυτή τη διάκριση που κάνει ο Wittgenstein στο βασικό έργο της ύστερης φιλοσοφίας του, ως έμμεση επίθεση στην αυστηρότητα του διαχωρισμού μεταξύ παρατήρησης και θεωρίας, που προϋποθέτει η γνωσιολογία και η φιλοσοφία της επιστήμης του νεότερου αλλά και του σύγχρονου εμπειρισμού.

Ο Επίκ. Καθηγητής του Ε.Μ. Πολυτεχνίου, κ. Άρης Κουτούγκος, αποπειράθηκε με μια πρωτότυπη σκέψη να επαναπροσδιορίσει την απάντηση που έδωσε ο ύστερος Wittgenstein στο ερώτημα για το νόημα. Με τον ίδιον τον τίτλο της εισήγησής του «Το νόημα ως χρήση, ή ως αντίσταση στη χρήση;», παραλλάσσει τη βιτγκενσταϊνική άποψη ότι το νόημα των λέξεων φανερώνεται μέσα από τη χρήση τους, και προτείνει την *αντίσταση* στη χρήση, αφορμώμενος από κάποιες επιφυλάξεις απέναντι στον ψυ-

χολογισμό, τον οποίο διαπιστώνει στην επιχειρηματολογία με την οποία ο Wittgenstein υποστηρίζει τη βασική του θέση κατά της δυνατότητας ιδιωτικής γλώσσας.

Στο Συμπόσιο συμμετείχε ο Πρόεδρος της Διεθνούς Εταιρείας Ελληνικής Φιλοσοφίας και Αντιπρόεδρος της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρείας, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Κωνσταντίνος Βουδούρης, ο οποίος παρουσίασε μια ανακοίνωση σχετικά με έναν από τους βασικούς όρους του ύστερου Wittgenstein. Το θέμα της Ανακοίνωσής του ήταν: «Η μορφή ζωής κατά τον ύστερο Wittgenstein».

Στην ανακοίνωσή του ο καθηγ. Κ. Βουδούρης μίλησε για την προβληματικότητα της ακριβούς ερμηνείας του όρου αυτού, δεδομένου του αποσπασματικού και μη συστηματικού χαρακτήρα των βιτγκενσταϊνικών κειμένων. Αναδιφώντας όμως στα χωρία τόσο των *Φιλοσοφικών ερευνών* όσο και σ' εκείνα του έργου *Περί της βεβαιότητας*, ο κ. Βουδούρης οδηγήθηκε σε γόνιμα ερμηνευτικά συμπεράσματα.

Με θέμα «Γλωσσικά παιχνίδια' ή πώς 'η αρμονία γλώσσας και πραγματικότητας' είναι δυνατή», μίλησε η κ. Βούλα Τσινόρεμα, Λέκτορας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Στην ανακοίνωσή της προσπάθησε να καταδείξει πόσο ανεπαρκής είναι η ερμηνεία περί αντιρεαλισμού του ύστερου Wittgenstein, και να μελετήσει το όλο θέμα της σχέσης μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας στο έργο του βιεννέζου φιλοσόφου, φθάνοντας συμπερασματικά σε έναν παράδοξο υπερβατολογικό ρεαλισμό.

«Ο Wittgenstein και η φιλοσοφία των μαθηματικών» ήταν το θέμα της ανακοίνωσης του Καθηγητή της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών, κ. Παύλου Χριστοδουλίδη. Ο κ. Χριστοδουλίδης παρουσιάζοντας τον Wittgenstein ως ευρισκόμενο στην αντίπερα όχθη του μαθηματικού πλατωνισμού, και βασιζόμενος στην εργασία του M. Dummett, ανέλυσε τις βιτγκενσταϊνικές απόψεις, οι οποίες, κατά την άποψή του, οδηγούν σε μια ριζική αστάθεια την έννοια του νοήματος, και σε μια αμφισβήτηση της λογικής αναγκαιότητας.

Παρόμοια στάση στο ίδιο θέμα πήρε και ο Δρ Γεώργιος Ρουσόπουλος, ο οποίος στην ανακοίνωσή του, με θέμα: «Brouwer, Wittgenstein και φιλοσοφία των μαθηματικών», καταλόγισε στον Wittgenstein αδιαφορία απέναντι στα «κατασκευαστικά μαθηματικά», και αδικαιολόγητη σχεδόν εχθρότητα απέναντι στο μαθηματικό ρεαλισμό των πλατωνιστών της εποχής του.

Ο Wittgenstein, όπως είναι γνωστό, δεν ασχολήθηκε ακαδημαϊκά και συστηματικά με τη φιλοσοφική ηθική. Για κάποια «έμμεση» συμβολή του στην ηθική, μίλησε ο Αναπληρωτής Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Θεοδόσιος Πελεγρίνης, του οποίου η ανακοίνωση είχε θέμα: «Η ανορθόδοξη, ούτως ειπείν, επιρροή του Ludwig Wittgenstein στο πεδίο της ηθικής φιλοσοφίας». Ο ομιλητής, αφού εξέτασε κριτικά τις απόψεις που υπετύπωσε ο Wittgenstein για την ηθική και τις αξίες στο πρώιμο και ύστερο έργο του, διείσδυσε στο ζήτημα της επιρροής του αυστριακού φιλοσόφου στη σύγχρονη ηθική. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η επιρροή αυτή ασκείται μέσω εννοιών μη-ηθικού περιεχομένου.

Συγκεκριμενοποίηση των θέσεων που υποστηρίχθηκε από τον κ. Πελεγρίνη, απετέλεσε η ανακοίνωση της Καθηγήτριας του Πανεπιστημίου Κρήτης, κ. Μυρτώς Δραγώνα-Μονάχου, με θέμα: «Ο Wittgenstein, η δικαιοσύνη και η πρακτική των δικαιωμάτων». Η κ. Δραγώνα-Μονάχου αποδεχόμενη τη μη-ουσιαστική συμβολή του Wittgenstein στο χώρο της ηθικής, επιχείρησε να δείξει ότι η ύστερη φιλοσοφία του αποδεικνύεται εξαιρετικά γόνιμη στο χώρο της σύγχρονης ηθικής των δικαιωμάτων. Έτσι, είναι δυνατόν οι «μορφές ζωής» και τα «γλωσσικά παιχνίδια», καθώς και οι υπόλοιποι όροι-

κλειδιά του ύστερου Wittgenstein, να συγκεκριμενοποιούνται στην περίπτωση της πρακτικής των δικαιωμάτων, νοούμενων όμως υπό μια αναθεωρημένη οπτική.

Σχετική με την καρδιά της ύστερης φιλοσοφίας του Wittgenstein, τη γλωσσαναλυτική μέθοδο, ήταν η ανακοίνωση του Δρος Στέλιου Βιρβιδάκη, με θέμα: «Η γλωσσαναλυτική μέθοδος και το πρόβλημα της φιλοσοφικής γνώσης». Ο κ. Βιρβιδάκης, αφού ανέπτυξε τις ιδέες της γλωσσανάλυσης ως ορθόδοξης ερμηνείας του φιλοσόφου, προχώρησε στην αμφισβήτηση όχι μόνο της αναγκαιότητάς της, αλλά και των βασικών της προκειμένων. Αντίθετα προς τη γλωσσαναλυτική θέση για τη γέννηση και τη διάλυση των φιλοσοφικών προβλημάτων καθώς και για την μη-υπαγωγή των φιλοσοφικών προτάσεων στο σύνολο της γνώσης, ο κ. Βιρβιδάκης πρότεινε την υιοθέτηση μιας μορφής κριτικής φιλοσοφίας, που να αποκλείει τη μεταφυσική πλάνη, διατηρώντας όμως μια μόνιμη θέση σε ορισμένα από τα φιλοσοφικά προβλήματα, η λύση (και όχι η διάλυση) των οποίων μπορεί να παράσχει μια ουσιαστική φιλοσοφική γνώση.

Υπερασπιζόμενος, αντίθετα, τη γλωσσαναλυτή πρακτική, ο Δρ Κωστής Κωβαίος με την ανακοίνωσή του, που είχε ως θέμα: «Η ερμηνεία του Wittgenstein: Ορθοδοξία και αιρέσεις», παρέσχε μια δυναμική και γλαφυρή παρουσίαση των ορθόδοξων βιτγκενσταϊνικών απόψεων σε αντιδιαστολή για τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ ορθόδοξων και αιρετικών ερμηνευτών, μιας και η διαφωνία εντοπίζεται στο βασικότερο σημείο: τη φύση των φιλοσοφικών προτάσεων, οι οποίες σύμφωνα με τους αιρετικούς παρέχουν γνώση και βρίσκονται σε στενή συνάφεια με τις επιστήμες, ενώ για τους ορθόδοξους χρησιμεύουν μόνο στην επίτευξη μιας καλύτερης κατανόησης.

Στο Συμπόσιο διαβάστηκε και η ανακοίνωση, με θέμα: «Το επιχείρημα κατά της ιδιωτικής γλώσσας και η θέση του Wittgenstein στην Ιστορία της φιλοσοφίας» του υποψηφίου διδάκτορος κ. Πανταζή Τσελεμάνη, ο οποίος ήταν απών.

Η ανακοίνωση με θέμα: «Η κριτική του φιλοσοφικού λόγου», του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Κρήτης, Καθηγητή κ. Δημητρίου Μαρκή, τοποθέτησε τον Wittgenstein μέσα στο πλαίσιο της φιλοσοφίας του αιώνα μας, αναζητώντας να βρει οδούς επικοινωνίας του βιτγκενσταϊνικού φιλοσοφήματος με τους άλλους μεγάλους στοχαστές του εικοστού αιώνα, που εννόησαν τη φιλοσοφία ως κριτική.

Στην ανακοίνωσή του με θέμα: «Γλώσσα, ιδεολογία, φιλοσοφία, σιωπή: Ο Βιτγκενστάιν αριστερά; — Το περίγραμμα μιας υπόθεσης» ο Επίκ. Καθηγητής του Ε.Μ. Πολυτεχνίου κ. Αριστείδης Μπαλτάς μετέφερε την προσοχή στο πεδίο της πολιτικής φιλοσοφίας και επιχείρησε να βρει κοινά σημεία μεταξύ του Wittgenstein και του Louis Althusser.

Στο ίδιο τμήμα —της πολιτικής φιλοσοφίας— κινήθηκε και η ανακοίνωση της κ. Άννας Λάζο με θέμα: «Μαρξ και Wittgenstein: Η πράξη και η φιλοσοφία», ενώ η τελευταία ανακοίνωση του Συμποσίου έγινε από τον Επίκ. Καθηγητή του Παντείου Πανεπιστημίου Πολιτικών Επιστημών, κ. Παντελή Μπασάκο, με θέμα: «Ενδιάθετη προϋπόθεση ή αφηγητικό σχήμα; Η κριτική του L. Wittgenstein στην αρχή της μονοσημαντότητας», όπου έγινε αναφορά στην παραγωγή του παραδοσιακού φιλοσοφικού μοντέλου της γλώσσας, ένα πλαίσιο ανακατασκευής του οποίου παρέχει, κατά τον ομιλητή, η ερμηνεία του ύστερου έργου του Wittgenstein.

Κατά το τέλος του Συμποσίου, και με συντονίστρια την Καθηγήτρια κ. Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου, έλαβε χώρα για μία περίπου ώρα μια σύντομη παρουσίαση και αποτίμηση των πρόσφατων Συμποσίων Wittgenstein στο Kirchberg, τη Ρώμη και το Ρέθυμνο. Εντυπώσεις και σχόλια από το Kirchberg μετέφεραν εκτός της κ. Δραγώνα-Μονάχου, ο Δρ Στέλιος Βιρβιδάκης και η Δρ Μαρία Βενιέρη. Για το συμπόσιο της Ρώμης μίλησε η

κ. Βάσω Κιντή, ενώ στο τέλος ο Δρ Κωστής Κωβαίος έκλεισε με κάποια συμπεράσματα και έκανε ορισμένες γενικές αποτιμήσεις του Συμποσίου του Ρεθύμνου.

Τις εργασίες του Συμποσίου παρακολούθησε ικανός αριθμός φοιτητών και διδασκόντων της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, καθώς και άλλοι ενδιαφερόμενοι. Τέλος, καθ' όλη τη διάρκεια των εργασιών λειτούργησε μικρή έκθεση βιβλίου από την ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία με κείμενα και μεταφράσεις του Wittgenstein καθώς και με έργα που αναφέρονται στη φιλοσοφία του.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΕΔΕΓΚΙΚΑΣ
ΡΕΘΥΜΝΟ

ΣΥΜΠΟΣΙΟ

ΜΕ ΘΕΜΑ: «Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΩΣ ΘΥΣΙΑ»
(29 ΣΕΠΤ. - 1 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1989)

Με τη συμπλήρωση διακοσίων ετών από τη γέννηση του Παπαφλέσσα (1788-1988) οργανώθηκε επιστημονικό Συμπόσιο υπό την Προεδρία του Καθηγητού και Ακαδημαϊκού Ε. Μουτσοπούλου στα Αρφαρά και την Πολιανή Μεσσηνίας.

Οι επί μέρους θεματικές ενότητες του Συμποσίου ήσαν:

1. Η προσωπικότης του Παπαφλέσσα ως αξιολογικό ιστορικό πρότυπο.
2. Η Γαλλική Επανάσταση και τα ιδεολογικά θεμέλια του Αγώνα του '21.
3. Η συμβολή του Κλήρου και της Εκκλησίας γενικότερα στην Επανάσταση του '21.
4. Ο Παπαφλέσσας στην Τέχνη και στη Λογοτεχνία γενικότερα.
5. Οι φιλοσοφικές συνιστώσες της ιστορικής παρουσίας του Παπαφλέσσα.
6. Ο Παπαφλέσσας και η Φιλική Εταιρεία.
7. Ο Παπαφλέσσας και η κοινωνική δυναμική.
8. Ο Παπαφλέσσας και οι περιηγητές στην Ελλάδα του 18ου-19ου αιώνα.

ΣΥΜΠΟΣΙΟ

ΘΕΜΑ: «Μ. ΧΑ·Ι·ΝΤΕΓΚΕΡ ΚΑΙ Τ. ΑΝΤΟΡΝΟ
Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΠΟΥ ΔΕΝ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΘΗΚΕ»
(22-24 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1989)

Το Γκαίτε Ινστιτούτο οργάνωσε Συμπόσιο-Σεμινάριο με το ανωτέρω θέμα.

Το Σεμινάριο επιδίωξε να συνεισφέρει στη διερεύνηση των κοινών σημείων καθώς και των διαφορών που υπάρχουν τόσο στην τοποθέτηση της προβληματικής των δύο φιλοσόφων όσο και τις θέσεις τους πάνω σ' αυτήν.